

Згадані реконструкції стали базою і для експерименту з моделювання процесу утворення культурного шару та вивчення кукутенського житлобудування, за початком якого протягом дня зацікавлено спостерігали не лише учасники колоквиуму, а й мешканці села Кукутень.

У ході експерименту було спалено репліки двох житлових споруд, у яких залишено побутовий та господарчий інвентар. Процес спалення фіксували на відео, температурний режим контролювали за допомогою відповідних датчиків. Рештки однієї зі споруд заплановано залишити аж до повного руйнування, для того щоб спостерігати цей процес протягом тривалого часу. Рештки іншої споруди планували знівелювати навесні, щоб на цьому місці спорудити наступну будівлю. Цикл будівництва: спалення—руйнування—будівництво повторять кілька разів задля відтворення процесу формування багатошарової пам'ятки культури Кукутень з відповідною кількістю го-

ризонтів. Тель, що, за розрахунками експериментаторів, має утворитися на цьому місці, через певний час досліджуватимуть археологи.

Звіти про всі етапи експерименту мають намір публікувати, а також залучати фахівців з інших країн на різних стадіях його проведення. Особливо відзначимо продуманість та наукову організацію експериментальної програми в галузі житлобудування, що нині проводиться на полігоні біля с. Кукутень. На нашу думку, надзвичайно важливе значення для наступних досліджень мала дискусія, що відбулася 24 жовтня в процесі проведення експерименту, між ученими із різних країн. Отже, можна констатувати, що наукові доповіді, виставки, екскурсії, археологічний експеримент, проведені у рамках міжнародного колоквиуму «Кукутень — 120 років досліджень. Час підбивати підсумки», сприяли поглибленню наукових контактів і вивченню культурної спільності Кукутень-Трипілля.

Cultura Cucuteni. Magia Ceramicii. — Bucuresti, 2004. — 36 s.

Cucuteni. 120 de cercetari. Timpul bilantului. — Museul de Istorie si Arheologie Piatra-Neamt, 21—24 Octombrie, 2004. — Piatra-Neamt: Constantin Matasa, 2004. — 118 s.

Petrescu-Dimbovita M., Valeanu M.-C. Cucuteni-Cetatuie. — Piatra-Neamt, 2004. — 740 s.

Одержано 05.04.2005

Г.В. Сапожникова, Н.М. Скакун

МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС ФАХІВЦІВ З ДОІСТОРИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ У ВЕРОНІ (ІТАЛІ)

20—23 квітня 2005 р. у м. Верона (Італія) відбувся міжнародний конгрес «Доісторична технологія» 40 років потому: функціональні дослідження та російська спадщина» («Prehistoric Technology» 40 Years Later: Functional Studies and Russian Legacy») ¹, організований історико-природничим музеєм і університетом Верони, а також цілою низкою таких відомих міжнародних наукових та суспільно-політичних установ, як INTAS, Європарламент, Асоціація антропологів Італії, Італійський інститут доісторії і протоісторії (Фіренці), університети Риму, Падуї, Ферари, Лече та ін.

Головні проблеми з організації та проведення конгресу лягли на плечі невгамовної та чарівної наукової співробітниці історико-природ-

ничого музею Верони Лаури Лонго, яка є одним із найвідоміших трасологів Італії. Членами міжнародного наукового організаційного комітету стали знані вчені з багатьох країн світу: П.К. Андерсон (Франція), І.К. Конте (Іспанія), Б.Д. Гайден (Канада), Г.Ф. Коробкова (Росія), К. Ле-моріні (Італія), Т. Манноні (Італія), Г.Х. Одел (США), Л.Р. Овен (Німеччина), Н.М. Скакун (Росія), А. ван Гвін (Нідерланди).

Усього на конгрес було заявлено понад 90 доповідей та повідомлень, підготовлених дослідниками з-понад 20 країн світу (Австралія, Азер-

¹ Йдеться про перше англомовне видання книги С.А. Семенова: Semenov S.A. Prehistoric Technology: An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and wear / Translated by M.W. Thompson. — New York: Barnes and Noble, 1964.

Учасники трасологічного конгресу у Вероні

байджан, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Ізраїль, Іспанія, Італія, Китайська Народна Республіка, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Російська Федерація, США, Україна, Франція, Чехія та ін.), хоча, на жаль, не всі бажаючі змогли репрезентувати свої роботи особисто. Відкриття конгресу відбулося 20 квітня в театрі Стіммате, де з привітаннями виступили представники міської адміністрації, наукових та громадських організацій.

Доповіді, згідно з їх тематикою, були заслухані на п'яти сесійних засіданнях. Перше ранкове засідання 20 квітня було присвячене проблемам методики експериментально-трасологічних досліджень. Особливий інтерес викликала доповідь **Г.Ф. Коробкової** та **Н.М. Скакун** (Росія) «С.А. Семенов і видатне відкриття археології ХХ століття», в якій розкрито роль С.А. Семенова у розробці та впровадженні експериментально-трасологічного методу в археології, який став надбанням світової науки. Потім, у рамках зазначеної проблематики, виступали: Н.Н. Скакун (Росія) «Роль знарядь у реконструкції стародавніх економічних систем»; С. Бейріс (Франція), В. Ротс (Бельгія) «Роль етноархеологічної макро- і мікротрасології для розуміння археологічних виробничих процесів»; Л. Лонго, А. Мі-неллі, К. Перетто, Т.І. Гогештейн (Італія) «Функціональний аналіз та наявні зв'язки між середньоплейстоценовими інструментами: культурна адаптація чи стратегія поведінки? Нарис з Італії»; Г. Осіповіч (Польща) «Технологія обробки кістки та рогу протягом кам'яної доби»; К. Га-мон, Г. Пліссон (Франція) «До питання про аналітичну структуру функціонального аналізу розщеплення каменю: значення сліпого тесту»;

А. Олле, Ж.М. Вергес (Іспанія) «Функціональний аналіз за допомогою скануючого електронного мікроскопа та механізм формування мікрослідів»; Н.Т. Юміні, Д. Стіл (Велика Британія) «У руках майстра: сутність різниці між випадковим та навмисним розщепленням і використанням каменю»; А. Тоселлі, Дж. Піджоан-Лтпез, Дж.А. Барсело, А. Віла-і-Міг'я (Іспанія) «Кінематика і сліди використання: спроба характеристики через графічне моделювання»; М. Урбановські, Б. Масні, М. Кот, Х. Єдрзеджевська (Польща) «Використання трасологічного аналізу для визначення слідів роботи на експериментальних біфасах».

Другу вечірню сесію того ж дня було присвячено проблемам дослідження привласнюючого господарства за кам'яної доби, передусім мисливства та збиральництва. Згідно з програмою заслухано низку доповідей: В. Ротс (Бельгія) «Сліди від рукояток на крем'яних знаряддях: можливості та межі макро- і мікротрасологічного аналізів»; Дж. Чамберс (Велика Британія) «Призначення палеолітичних поліфункціональних знарядь: повернення до експериментальної археології?»; Т. Лу Л-Д. (Китай) «Дослідження залишків речовин та слідів використання на галькових знаряддях із Зенг-Піяна (південь Китаю)»; К.М. Моліна (Іспанія) «Трасологічний аналіз ретушованих кременевих знарядь середньопалеолітичної стоянки Абрі Романі (Барселона, Іспанія)»; С. Арріджі, В. Боржія, А. Мороні, А. Рончітеллі (Італія) «Типологія та сліди використання: необхідність інтеграції. На прикладі оріньякської індустрії Сан Кассіано (Ареццо, Центральна Італія)»; В. Боржія (Італія) «Функціональний аналіз знарядь з затупленим краєм

граветських шарів 23 та 22 печери Пагліччі (Фоджа, Італія)»; М. де А. Ігрейя (Франція) «Технологічна та економічна стратегії на граветській стоянці: трасологічний аналіз кам'яних знарядь з Ла Віне Брун (Франція)»; Б. Арангурен, Л. Лонго, А. Ре-ведін (Італія) «Трасологія, експериментальна археологія та етноархеологія: комплексний аналіз граветських інструментів стоянки Біланчіно (Тоскана, Італія)»; С. Зіггіотті (Італія) «Трасологія та планіграфія епіграветської стоянки у Венеціанських альпійських передгір'ях»; Г.В. Сапожникова (Україна) «Елементи відтворюючої економіки у пізньому палеоліті та мезоліті Південної України»; Л. Ейгеланд (Норвегія) «Взаємозв'язки між прибережними та нагірними мезолітичними поселеннями на південному сході Норвегії: експериментальний підхід»; Г. Пліссон, Л. Дубреюль, Р. Джольтберт (Франція) «Функціональне призначення мікролітичних знарядь совтерської культури: новий погляд»; Ф. Штернке (Велика Британія), М. Соренсен (Данія) «Атрибуція дитячих кременевих виробів у мезоліті Скандинавії»; К. Белдіман, Д.-М. Штанц (Румунія) «Виробництво та використання кістяних наконечників стріл у мезоліті Залізних Воріт (Румунія)».

Протягом 21 квітня відбулося два сесійних засідання. У першій половині дня було розглянуто проблеми виробництва продуктів споживання у найдавніших суспільствах. Результати досягнень у цій царині виклали у своїх доповідях: Р. Баркаї, А. Гофер, Р. Йеркес, (Ізраїль, США) «Кам'яні сокири як культурні показники: технологічні, функціональні та символічні зміни знарядь у перехідний період від мисливсько-збиральницького господарства до осілого землеробства у Південному Леванті»; М. Відале, Дж.-Ф. Джарідже, Л. Бондіолі, Р. Макхіареллі (Італія) «Свердління людських зубів у безкерамічному неоліті: інтерпретація слідів свердління через експерименти»; К.М. Есакія (Грузія) «Економічна ефективність мезонеолітичних поселень на Південному Кавказі: результати трасологічного аналізу кам'яних інструментів»; Дж. Ібанез, Дж. Гонсалес, Бао Дж. Гібайя, А. Родрігес, Б. Маркус, Б. Гассін, І. Клементе (Іспанія) «Збір врожаю у неоліті: характеристики та розповсюдження раннього сільського господарства на Піренейському півострові»; М. Култраро (Італія) «Вплив науки на Егейську доісторію: сучасний стан проблеми»; П.Дж. Гінер (Іспанія), І. Джадін (Бельгія) «Новий тип кам'яних знарядь з неолітичного поселення у Даріоні (Бельгія): попередні результати функціонального аналізу»; П. Андерсон, Дж.-М. Георгес, Р. Варгіюлу (Франція) «Трібулум (молотильна дошка) — новий інструмент для обмолочування зернових культур у неоліті та епоху бронзи: погляд на функціональне вико-

ристання та механізми формування мікророслідів»; М. Вінярська-Кабачінська, Я. Кабачінські (Польща) «Кічміана 2: перша спеціалізована майстерня з обробки обсидіану Свідерської культури на Польській рівнині. Функціональний та технологічний аспекти»; Л. Гуркомбе (Велика Британія) «Дослідження плетіння та в'язання у неоліті та в епоху бронзи: експерименти, етнографія і трасологія»; А. ван Гіджн (Нідерланди) «Виготовлення й використання кам'яних і кістяних інструментів та прикрас на середньонеолітичному поселенні Шіп-луйден (Нідерланди)»; Т. Чугвінцева (Росія) «Трасологічні та технологічні дослідження кременевих знарядь з енеолітичних жител басейну В'ятки».

На вечірньому сесійному засіданні було розглянуто деякі проблеми дослідження археологічних пам'яток ранніх державних утворень, які сьогодні розв'язуються завдяки застосуванню експериментально-трасологічного методу. З доповідями виступили: Х.Дж. Йенсен (Німеччина) «Листоподібні ножі епохи бронзи — останній стандартизований тип кременевих знарядь?»; С.Д. Раак, Р. Ріш (Іспанія) «Кам'яні перспективи у металургії: приклади з епохи міді та бронзи південного сходу Піренейського півострова»; А.В. Шаманаєв (Росія) «Трасологія як метод техніко-економічних реконструкцій: дослідження поселень ранньої бронзи у Середньому Заураллі». Р. Хрестіду (Греція) «Обробка бронзи кістяними інструментами: використання кістяних знарядь на двох балканських поселеннях епохи бронзи»; К. Гутієррез Саез, Р. Мбркес, К. Камрайо, А. Гарсія, І. Серрано (Іспанія) «Трасологічний аналіз та металеві знаряддя. Внесок дослідження слідів використання в розуміння доісторичних суспільств»; А. Каззелла, Дж. Рекчія (Італія) «На шляху до загального функціонального аналізу»; Т.О. Шаровська (Росія) «Кістки античних поселень зі слідами використання»; Е. Крістіані, К. Леморіні, Д. Савіола, С.А. Домінгес (Італія, Бразилія) «Сокири-якорі: трасологічне дослідження етно-археологічних кам'яних знарядь з Бразилії»; І.К. Конте, Е.Г. Баллбе (Іспанія) «Обробка каменю та видобування продуктів, зафіксовані на місці помешкання (2000 років потому) на березі Карибського моря в Нікарагуа»; К. Гарді (Шотландія) «Матеріальна культура та використання розколотого каменю аборигенами вола на Папуа-Новій Гвінеї»; М. Гюрова (Болгарія) «Типологія, функціологія, трасологія у контексті: чи можливе загальне бачення?».

22 квітня останнє сесійне засідання конгресу, що відбулося в університеті Верони, було присвячено можливостям застосування трасологічного аналізу для дослідження давніх поховальних комп-

лексів. Заслухали такі доповіді: С. Боннардин (Франція) «Прикраси живих та мертвих. Функції та використання поховальних прикрас у ранньому неоліті Західної Європи»; Дж.Ф. Габайя, Г. Пліссон, А. Паломо, Х. Клоп, Х. Террадес, К. Брессі (Іспанія, Франція) «Трасологічний аналіз довгих пластин. Поховальний контекст у неоліті та енеоліті північного сходу Піренейського півострова»; Н.Ю. Кунгурова (Росія) «Ознаки використання та навмисних пошкоджень на речах у неолітичних похованнях Алтаю»; Б. Маркес, Дж.Ф. Габайя, Дж. Гонсалес, Дж. Ібанез, А. Раломо (Іспанія) «Наконечники стріл як причини насильницької смерті в могильниках IV—III тисячоліть до н. е. (калібр.) на північному сході Піренейського півострова»; А. Сайнерова, Д. Свобода (Чехія) «Жертовні кам'яні ножі Абусіра»; С. Красна (Чехія) «Ритуальні леза ранньої бронзи: дані трасологічного аналізу з Чехії».

У другій половині дня було проведено засідання круглого столу: «Зі Сходу на Захід: функціональний аналіз та інші подібні напрямки. Відображення у науковій практиці». скоординоване Гуго Пліссон і Наталі Скакун. Найбільш цікаві доповіді виголосили: А.К. Філіппов (Росія) «Людина, яка ніколи себе не зрадила. До 40-річчя виходу книги С.А. Семенова «Первісна техніка» англійською мовою»; Н.Н. Скакун, Н.А. Алексашенко (Росія) «Археологія та етнографія: порівняльна трасологія»; С.А. Васильєв (Росія) «Сергій Семенов та його відкриття: від ігнорування до тріумфу». Крім російських колег та учнів С.А. Семенова, на засіданні виступили П. Андерсон, Г. Пліссон (Франція), Р. Ріш (Іспанія) та ін.

Ще понад 40 доповідей було представлено у вигляді постерів. Із країн СНД надійшли роботи: Р. Аразової (Азербайджан), Г. Сініциної, Л. Яковлевої, М. Жиліна (Росія), Г. Сапожникової та І. Сапожникова (Україна) та ін.

У цілому, прекрасно організований конгрес у Вероні як результат надзвичайно плідного міжнародного наукового співробітництва став ще однією сходинкою на шляху розвитку перспективного наукового напрямку, започаткованого свого часу С.А. Семеновим, який сьогодні є надбанням учених усього світу. Конгрес наочно показав, що інтерес до експериментально-трасологічних досліджень постійно зростає та поширюється. Наведений нами перелік тем доповідей засвідчує, що трасологічні дослідження охоплюють нині значну частину території світу і практично не мають хронологічних обмежень. Можна впевнено констатувати, що не тільки в Росії, а й США, Франції, Іспанії та Італії існують і плідно працюють власні наукові експериментально-трасологічні школи, а в багатьох інших країнах вони перебувають на стадії становлення та формування. Зауважимо, що у краї-

нах колишнього СРСР вчені на основі експериментальних досліджень частіше виходять на рівень теоретичних узагальнень та історичних інтерпретацій, а більшість дослідників Західної та Центральної Європи ще перебувають на шляху до цього, надаючи перевагу визначенням функцій окремих знарядь та їх груп, а також розробці методичних питань. Водночас маємо відзначити значно кращу забезпеченість наших західних колег сучасними технічними засобами.

Також зазначимо, що напередодні проведення конгресу його організатори провели дуже значну за обсягом наукову та видавничу роботу. Так, особливо важливим для поширення трасологічних знань на Заході стало видання англійською мовою збірки оригінальних праць С.А. Семенова (у ній наведено список опублікованих праць ученого², випуск електронного варіанта (CD) другого англійського видання його книги «Доісторична технологія»³, а також публікація солідної книги тез доповідей, заслуханих та репрезентованих на конгресі⁴. Крім цього, заплановано видання окремої збірки статей, до якої увійдуть найцікавіші повідомлення.

Конгрес у Вероні проходив у надзвичайно приємній та комфортній атмосфері: всіх учасників добре зустріли і так само провели. Крім наукової частини програми, у якій було чітко розписано усі робочі моменти, організатори потурбувалися, щоб учасники форуму познайомилися з Італією, відчули справжню гостинність цієї чарівної південної землі. Незабутніми стали екскурсії на кілька археологічних пам'яток та до музеїв італійських Альп. Мерія Верони влаштувала для учасників конгресу в одній з найкращих зал міста урочистий прийом, а місцеві винороби — розкішну вечерю в казематах старовинного форту Ріволі, розташованого високо в горах. Представники різних країн світу мали змогу помилуватися архітектурними шедеврами Венеції та придбати на згадку сувеніри на площі Святого Марка. Відомий в усьому світі

² The Roots of Use-Analysis: Selected Papers of S.A. Semenov / Editors — L. Longo and N. Skakun. — Vero-na, 2005. До збірки включено 18 статей С.А. Семенова у високопрофесійному перекладі Л.Б. Вишняцького, вперше опубліковані в СРСР у 1940—1970 рр. Англійські назви статей подано за виданням: Lewitt J. A Review of Experimental Traceological Research in the USSR // Lithic Use-Wear Analysis. — New York: Academic Press, 1979. — P. 27—38.

³ Semenov S.A. Prehistoric Technology: An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and wear / Translated by M.W. Thompson. — Bath: Adams and Dart, 1970 // Exclusively reproduced on the occasion of the International Congress / Editing — L. Longo and A. Mauolo. — Verona, 2005.

⁴ «Prehistoric Technology» 40 Years Later: Functional Studies and Russian Legacy. Book of Abstracts of the International Congress. — Verona, 2005.

виробник оптичної техніки — фірма «Olimpus» організувала для фахівців-трасологів виставку своїх найкращих технічних досягнень. Бажаючи мали змогу на місці придбати необхідні для роботи мікроскопи та інші прилади.

На конгресі дуже важливими були не лише дискусії під час наукових сесій, а й безпосереднє спілкування з колегами, обмін досвідом та здобутками, планування подальшої співпраці. Вчені багатьох країн світу, особливо

Південної Європи, яка, починаючи з кам'яної доби, має з Україною багато спільних рис, виявляють великий інтерес до наших матеріалів і зацікавлені у подальшій співпраці. Очевидно, що Україна також гідна мати свою трасологічну школу, в якій знайдеться місце для дослідників різних археологічних епох, оскільки відповідних матеріалів на цей час здобуто більш ніж достатньо.

Одержано 23.08.2005

В.М. Зінько

ШОСТІ БОСПОРСЬКІ ЧИТАННЯ

З 20 до 24 травня 2004 р. в Криму в м. Керч проходила чергова щорічна міжнародна археологічна конференція «Шості Боспорські читання» на тему «Боспор Кіммерійський і варварський світ у період античності й середньовіччя. Періоди дестабілізації, катастроф». Традиційно, цей науковий форум організували Кримське відділення інституту сходознавства НАН України (керівник д. і. н. О.І. Айбабін) і Керченський Центр археологічних досліджень фонду «Деметра» (директор к. і. н. В.М. Зінько) за участю Керченського державного історико-культурного заповідника і фонду «Кіммеріда» (Москва).

Оргкомітет конференції отримав понад 90 тез доповідей, однак не всі вони відповідали тематиці і тому зібратися в санаторії, біля стін давнього міста Німфея, змогли не всі бажаючі. У роботі форуму взяли участь понад 70 спеціалістів, які представляли академічні центри, музеї, вищі навчальні заклади Сімферополя, Керчі, Севастополя, Донецька, Києва, Одеси, Москви, Санкт-Петербурга, Темрюка, Тули, Нижнього Новгорода, Ростова-на-Дону, а також вчені з Польщі, Франції та США. Найчисленнішою була делегація Інституту археології НАН України на чолі з член-кор. НАН України д. і. н. С.Д. Крижицьким і д. і. н. Г.Ю. Івакінім, а також Кримського відділення Інституту Сходознавства НАН України. Серед гостей конференції особливо слід відзначити Т.В. Блаватську, яка, після сорокарічної перерви, знову побувала на Боспорі.

© В.М. ЗІНЬКО, 2006

Організатори форуму запропонували учасникам роботу в кілька пленарних засідань та посертерних сесій, що значно збільшило можливість обговорити найбільш цікаві доповіді й провести розширені дискусії з ключових тем конференції.

На першому пленарному засіданні під головуванням С.Д. Крижицького було розглянуто доповіді з ранньої історії Боспору. **Є.О. Молєв** (Нижній Новгород) у доповіді «Греко-скіфський конфлікт наприкінці VI — на початку V ст. до н. е. і процес формування державної системи Боспору» проаналізував основні гіпотези з цієї проблеми і зазначив, що основні суперечки точаться з приводу визнання чи заперечення міри впливу внутрішніх і зовнішніх причин на історію формування боспорської держави. На сьогодні панівним є погляд щодо переважаючих зовнішніх факторів. Залишаючись прибічником концепції про панування внутрішніх закономірностей розвитку грецьких полісів на Боспорі в процесі формування державності, Євген Олександрович зауважив, що концепцію пріоритету скіфського впливу на характер утворення боспорської держави в цілому побудовано на недооцінюванні можливостей еллінського етносу до самостійного розвитку.

Аналізу сучасного стану археологічних джерел з тієї самої проблеми було присвячено доповідь **О.О. Завойкіна** (Москва) «Криза «першої половини» V ст. до н. е. на Боспорі (стан проблеми 20 років потому)». Розглянувши дані археології, на основі яких В.П. Толстіков у свій час охарактеризував процес утворення боспорської